

Ігуменскі

тракт

№ 28 (43)

Народныя мудраслоўі

«МАСЦІ КЛАДКУ, ПРАСІ ГАСЦЕЙ У ХАТКУ»

У сімваліцы сямейных абрадаў, у якіх пераход з аднаго статусу ў іншы надавала вялікая ўвага, «моств» набыў асабліва важнае значэнне. Ён быў тым няўлоўным памежжам, дзе і адбываўся рытуальны пераход.

«Масціцы масты» — адна з абавязковых умоў выканання розных абрадавых дзеянняў і асабліва святочных варажбоў. Іншы раз хочацца проста ўсклікнуць ад здзіўлення, калі пачынаеш разумець, як мудрагеліста і вобразна, непрадкальна і сімвалічна ўсё было пералічана ва ўяўленнях нашых продкаў аб гэтым неспазнаным свеце. Уявіце сабе, што прарыў у той таямнічы свет быў магчымым пры дапамозе спецыфічнага інфармацыйнага «моства», які некім незразумелым чынам яднаў сэрцы закаханых людзей. Аказваецца, масток паміж лясамі двух чалавек узводзіла сама дзяўчына. Нашы продкі пакінулі нам у спадчыну некалькі варыянтаў варажбы, у якіх ключавым дзеяннем было ўзвядзенне сімвалічнага моства. Напрыклад, дзяўчына даставала з калодзежа вядро вады, ставіла яго на край зруба, клала праз вядро галіну вішні і прамаўляла словы заклінання: «*Мілы мой, прывізі, па кладачцы на другі бераг перавядзі!*» Неверагодна: адно сэрца пасылала ў космас мару аб паспяховым замужжы, а другое перахоплівала яго і пасылала ў космас мару аб сваёй суджанай...

У другім варыянце ваду набіралі ў невялікі посуд (гаршчок, місу), які перад сном ставілі каля ложка. Дзяўчына ладзіла з пруточкаў, саломы пераправу, якая нагадала мост. Яна звярталася да нябёсаў з просьбай убачыць сон, у якім бы мілы, любы чалавек «перавёў» бы праз сімвалічны мост, гэтак значыць, узьмі яго ў хатку...

Калі храм, у якім будзе вячанца пара, знаходзіўся ў суседняй вёсцы, то маршрут вясельнага поезда дадому пракладвалі такім чынам, каб праехаць праз тры, а ў некаторых выпадках — і праз сем мастоў. Пры гэтым існавала павер'е, што па мастах маладыя павінны былі прайсці пешшу, а тым часам нявеста непрыкметна кінула ў ваду свой пояс, хусціну або яшчэ што-небудзь са сваіх рэчаў, каб шлюб быў шчаслівым.

Фота Андрэя КУШНЕРА.

Кухарка Мікалая Нікіфароўскага

Трапіць госьць у будзень, а ці ў свята: — Калі ласка, калі ласка ў хату! Не паспелі сесці пры сустрэчы, Як патэльня зашкварцала ў печы, Ды і чарка бліснула дарчы.

Бульба, смажаніна і каўбаска, Пакаштуеце, людцы, калі ласка!

Пятрусь Броўка

А зараз, шануюныя сябры, самы час пагаварыць пра сталовы і кухарскі посуд, якім карысталіся нашы продкі, і вызначыць ён да нашага часу. Пачнем са сталавага посуду.

Сальніца, або сальнічка, рабілася так: чатыры маленькія дошчачкі змацоўваліся акуртанымі абручыкамі або дужкамі, унізе было устаўнае дошка, зверху — шарнірная накруўка. Задняя сценка была вышэйшай, таму накруўка знаходзілася пад нахілам. Узорная разьба на дошчачках была доволі аднастайнай: крыжыкі, ромбікі, зубчыкі і неглыбокія выдзёбы. Замест сапраўдных сальніцы на сталы простага людю можна было пабачыць яе берасцяную падробку, коўш без ручкі, маленькую місачку або нават чарапок, для прыгажосці абвіты бярозай. Але якой бы ні была сальнічка, яна заўсёды знаходзілася на сталы побач з хлебам.

Міска, піша Нікіфароўскі, з'яўляецца асноўным сталовым посудам сялян. Міскі былі гліняныя і драўляныя. Сярод першых сустракаліся простыя і «пыльняныя» (пакрытыя палівай). Драўляныя падзяляліся на «далбёжныя» і вытанчаныя на таркавым «кружале». Цікава, што прыгожа размаляваныя міскі не былі распаўсюджаны сярод простага людю, бо

існавала прадуманая думка аб тым, што фарба робіць дрэва, з якога зроблена міска, «няведымым» (невядомым), і ў яе склад уваходзіць... казачы моц.

Велічыня і ёмістасць місак былі вельмі рознымі: ад вялізных «місшчаў» да маленькіх «місчынік» і «місулік». Наконт гэтага Мікалай Якаўлевіч паведамляе наступнае: на шэсць дарослых спажаўцоў вадкай стравы ўжывалася міска ёмістасцю ў гарнец (3,28 л).

З часам драўляныя міскі чарнелі і атрымлівалі тыповы квасны пах.

Гліняныя і драўляныя «талерцы» (талеркі) з'яўляліся на сталы побач з мяснымі стравамі: у іх падавалася і наразалася мяса. Толькі пры спажаванні «пачыст» талерка была настольным посудам. У іншых выпадках, калі мяса было наразана і пакладзена ў вадкую страву, талерка выціралася хлебам і здымалася са стала.

Замест талеркі для наразання мяса іншы раз выкарыстоўвалася спецыяльнае драўлянае «дона» круглай або квадратнай формы.

Прымаўка сцвярджае, што «сухая ложка рот дзярэ». Нікіфароўскі піша, што мясцовае драўлянае ложка здатна зрабіць тое ж і не сухой. Выструганая на скорую руку прымітыўнымі інструментамі, яна шурпата, дзярэ губы, мае шырокія бакі і не ўваходзіць у рот, што прычынае шмат нязручнасцяў пры спажаванні вадкіх страў, асабліва дзёцам. Ва ўжыванні сустракаліся ложкаі трох тыпаў: авальныя, шыракабокія (нагадвалі бубновы туз) і круглыя. Найвялікшая даўжыня сталавай лыжкі складала 6 вярш-

коў, найменшая — 4 (1 вяршок — 4,4 см). Уявіце сабе, шматлікія чытачы, як «зручна» было сёрбачы ложкай даўжынёй 26 сантыметраў! Але падобная ложка патрэбна нам і сёння: яна не драпае посуду, вельмі зручная пры варцы варэння, сіропаў, размешвання цукру, мёду ў вялікіх ёмістасцях.

Металічныя лыжкі сустракаліся на сялянскім сталы вельмі рэдка і лічыліся сапраўднымі скарбам. Але сяляне не любілі імі карыстацца, бо металічная ложка, у гарачай страве хутка нагрэвалася, алякала рот і губы, чаго не рабіла драўляная. Да таго ж яна была меншай за драўляную, таму ёсць ёй было не спорна.

«Відэлець» таксама быў рэдкасцю на сялянскай кухні, куды ён зрэдку трапляў у якасці падарунка. Просты люд жартуліва сцвярджаў, што «ётыю самью відэлку Бог першы дурываў». Звычайна відэлець даставалі з гаршка мяса і прытрымлівалі яго пры наразанні. У астатні час гэты сталовы прыбор адпачываў.

Яшчэ рэдзей сустракалася «пярэўка» (перачніца) у выглядзе бляшанай каробачкі, бутэлекі, драўлянага або берасцянага графічыка, якія вельмі танна купляліся на кірмашах і выкарыстоўваліся ў выключна святочных абставінах, каб пусціць пыл у вочы.

Посудам для масла была «маслёнка», якая з'яўлялася на сталы звычайна раз на год — на Вялікдзень. Для захоўвання ежы і місак падчас падарожжаў або працы далёка ад дому існаваў «кублік» — невялікае вядзерца ёмістасцю ў гарнец ці два, з двума вушкамі і накруўкай, пасярэдзі-

Фота Андрэя КУШНЕРА.

не якой знаходзілася выгнутая ручка. Праз яе і вушкі праходзіла засаўка, таму накруўка не магла зваліцца, што было вельмі зручна ў дарозе.

«ВАРЭЎНЫ» ПОСУД І «ПРЫРАДЫ»

Пад назвай «прырад», піша наш славеты этнограф, трэба разумець розныя дапаможныя прадметы для прыгатавання ежы. Значная частка кухарскага посуду набывалася ў гарадах, мястэчках і на кірмашах, а драўляныя вырабы рабіліся ўласнымі намаганнямі. Куплены посуд падзяляўся на жалезныя, гліняныя і драўляныя. Першае месца, безумоўна, займаў «чыгун, або цыгун» — чыгунны кацёл у адно-два вядры,

у залежнасці ад велічыні сямі. Звычайна ў кожнай гаспадыні было два чыгуны. У адным гатаваліся вадкія стравы, у другім — бульба, гародніна і інш. Першы чыгун называўся кіслым, а другі прэсным. У некаторых сем'ях яны замяняліся глінянымі «гыршчкі» (гаршкамі).

Неабходным спадарожнікам кожнага чыгуна і гаршка быў «атлевыш», або «атлеўнік», — кацёл або гаршчок, напалову меншы за асноўны. Ён служыў запасам для папаўнення асноўнага посуду пры выкіпанні стравы або для утрымання цёплай вады для мыцця посуду. Маленькія «чыгунчыкі і гырун» ўжываліся для прыгатавання «кашынькі» дзёцам і ў выключных выпадках, калі патрабавалася «кнуць гаршкі» (паставіць банькі) хвораму.

«Латка» сустракалася нароўні з вялікімі гаршкамі і, падобна ім, ад вядзёрнай ёмістасці даходзіла да памераў каўша. У ёй пражыліся і тушыліся розныя пачысты, яечні, пражаніна, а іншы раз у яе разліваўся «сцюдзены».

Маленькія патэльні з ручкамі ў сялян Віцебшчыны сустракаліся рэдка. Больш распаўсюджанымі былі вялікія і глыбокія, якія ставілі ў печ з дапамогай вялікіх блін, ёй можна было прыкрыць «шырацёны гаршчок», калі патрабавалася «ўпарыць страву». На сталы яна з'яўлялася толькі з пражанай яечнай, рэдзей — са смажанай каўбасой. І, як бы нам ні рэкламавалі патэльні з рознымі найноўшымі пакрыццямі, але важкая чыгуная патэльня яшчэ здатная паслужыць нам доўрую службу.

Для выпякання бліноў і іншага посуду пры заўсёды знаходзілася «паднаска, мазілка», якой мог быць кавалачак сала, іншы раз закручаны ў анучку і прымацаваны да невялікай драўлянай ручкі, або кавалачак воску.

«Бляха» на мясцовай кухні сустракалася вельмі рэдка. Макацёр, або макітру — гліняны посуд для расцірання маку, лёну, канопляў — таксама можна залічыць да кухарскага посуду, бо нярэдка ў ім таўкалася бульба, морква і тварог на «мыканіну».

Шумоўка — вялікая ложка з частымі дзіркамі — сустракалася рэдка, бо карыстацца ёй у печы было нязручна.

«Палонік» — спецыяльная вялікая ложка з доўгім тронкам — быў

неабходны кожнай кухарцы, бо з дапамогай яго адліваліся стравы ў «атлевыш», клаліся дабавы, спытыліся і разліваліся па місках стравы пры падачы на стол. Без гэтай прылады і зараз не абыходзіцца ніводная гаспадыня.

Нікіфароўскі піша, што нельга не пагадзіцца, што вількі, качарга і чапля — тры галоўныя прылады кухарства. Яны знаходзіліся ў куды лая печы і месца гэта называлася «вільшынікам, качарнікам або чапельнікам». Гэтыя жалезныя прылады насаджваліся на моцнае драўлянае дзяржанне, а калі качарга была драўляная, то яе канец, які пастаянна абгараў, апускаўся ў памыйны посуд. Павел Шпілеўскі называе падобную качаргу «ажогам», але для Віцебшчыны такая назва не была характэрнай.

Ад загараў качаргі варта адзначыць «кісьляўку» — невялікую лёгкую драўляную качаргу, якой у печы размяшвалі кісьель або іншыя вадкія стравы.

Для зручнасці перамяшчэння цяжкіх гаршкоў па сподзе печы ўжывалася «катулка, або котка» — кароткая цурка з правільнай выемкай пасярэдзіне. Пры карыстанні гэтай «прырадай» на яе клалася дзяржанне вілька, і гаршчок ехаў у печ і з печы. Без гэтай прастай рэчы гаспадыням немагчыма было б справіцца з вядзёрным чыгунам.

Александр ВАШЧАНКА. Шануюныя чытачы, у рамках аднаго артыкула немагчыма расказаць пра ўвесь кухарскі і сталовы посуд сялян Віцебшчыны, таму больш падрабязна пра яго можна будзе прачытаць ў будучай кнізе, прысвечанай беларускай кухні.

Гармонік звонка грае — шчасця маладым жадае!

Вяселле... Напэўна, не знойдзецца іншага свята, на якім гучала б столькі разнастайных добрых пажаданняў. Зычаць каханню і дзетак, сямейнага ладу і багачы, спагадлівай цешчы і свакрухі, непраходзячай маладосці і сталай мудрасці...

усё жыццё — ён будзе ахоўваць жанчыну ад бяды і сямейных непрыемнасцяў. Да таго ж, калі маці агорне гэтым вэлюмам сваё хворае немаўля — то абавязкова паправіцца».

Тацяна Кур'ян (дырэктар Любанскага дома народнай творчасці Акцябрскага раёна): «У нас маладым дораць вось такі «шлюбны» абярэг, каб яны поруч прайшлі праз усё жыццё. А яшчэ дораць абярэг «багаццо» (каб было шмат дзетак), «зярнушка» (на прыбытак у хаце)».

Юрэн ПЯСЕЦКІ.

Мясціны, знітананыя з душой

Вясковая школа заўсёды верна служыць адной высакароднай мэце: сее «разумнае, добрае, вечнае». Ва ўсе часы яна — цэнтр духоўнасці і беларускасці. Менавіта такой з'яўляецца і школа ў вёсцы Вялікае Сяло, што знаходзіцца за смянаццаць кіламетраў ад Дзяржынска. Непадалёку цячэ Малая рачулка. Яна ўпадае ў рэчку Пярэкоўку, якая «перакульваецца» сабе з каменчыка на каменчык ужо не адно стагоддзе... Вось такая гармонія робіць незвычайна прывабнымі гэтыя мясціны для пакаленняў вялікасельцаў, мацуе ў іх вялікі гонар за сваю малую радзіму.

Для ўсіх саслоўяў і веравызнанняў

У дакументальных крыніцах вёска Вялікае Сяло згадваецца з XVI стагоддзя. У 1589 годзе яна ўваходзіла ў Старынкаўскую воласць. А пасля другога падзелу (у 1793 годзе) Рэчы Паспалітай стала цэнтрам Вялікасельскай воласці Мінскага павета. Чаму сяло Вялікае? Наўжыць загадка, што побач было сяло Малое.

Пасля адмены прыгоннага права былі зацверджаны і часовыя правы для некаторых народных школ, якім дазвалялася прымаць дзятэй усіх саслоўяў і веравызнанняў. Вялікасельскіх дзятэй першым далучыў да асветы святар Адам Баркоўскі: у 1863 годзе пры Тонава-Слабодскай царкве адкрылася вучылішча. Паколькі асобнага памяшкання яно не мела, святар аддаў адзін з пакояў дома, які сам займаў, для заняткаў з вучнямі «без усялякага на тое ўзнагароджання з боку грамадства». Крыху пазней у Вялікім Сяле з'явілася аддзяленне Тонава-Слабодскага вучылішча, а ў 1874 годзе яно пераўтварылася ў Вялікасельскае вучылішча. Колькасць вучняў вагалася ад 15 да 25 чалавек.

Не кожны вясковец мог адправіць дзіця на вучобу. Па-першае, малыя былі добрымі памочнікамі па гаспадарцы, па-другое, за вучобу трэба было плаціць. Напрыклад, настаўнік атрымліваў 150 рублёў за год, а яшчэ выдаткаў патрабавалі ацяпленне, асвятленне, вучэбныя матэрыялы... Але ў вясцоўцаў усё больш рашло ўсведамленне

таго, што адукаванаму чалавеку прасцей выйсці ў людзі, дабіцца лепшай долі. У 1876 годзе на сродкі сялян быў пабудаваны дом для Вялікасельскага народнага вучылішча. Спяшча вучыліся толькі хлопчыкі, а ў 1893 годзе сярод 26 вучняў былі ўжо і 2 дзяўчынкі.

Будынак як сведка перамен

Што здарылася з будынкам школы ў пачатку XX стагоддзя, невядома. Архіўныя звесткі сведчаць, што да рэвалюцыі дзятэй займаліся ў арандаваных у сяляны хатах. Літаральна ў кастрычніку дні 1917 года член Мінскай павятовай управы Ф. Н. Войцік заключыў з селянінам вёска Вялікае Сяло Рубажэвіцкай воласці Пятром Адашкевічам дагавор аб здачы ім у арэнду пад клас памяшкання памерам 8 на 8 вяршын з ацяпленнем за 180 рублёў.

На фотаздымку 1931 года — настаўнікі і вучні Вялікасельскай школы.

«МАЛЕНЬКІЯ ХРОНІКІ ВЯЛІКАГА СЯЛА»

Будынак школы ў 1933 годзе.

Многія вясцоўцы, у тым ліку і былыя вучні, настаўнікі пайшлі абараняць Радзіму.

Самым трагічным у гісторыі школы стаў 1943 год. Фашысты спалілі яе разам са старшай п'янеравай Аляксандрай Шаўцовай. Яна ўступіла ў рады магароў — з'яўлялася членам Навасёлкаўскай падпольнай групы — таму і загінула ў агні ў сваёй любімай школе...

Пасля вайны дзятэй зноў вучыліся ў старым будынку, а калі вучняў было многа — і ў будынку сённяшняй крамы, пакуль у пачатку 1970-х гадоў не з'явілася прыбудова. Але самая лепшая прыбудова была зроблена ў 2003 годзе.

Узор беларускасці

Асабліва адметнасць школы — краязнаўчы музей «Азбука роднай гісторыі і прыроды». Сярод іншых каштоўных экспанатаў у ім — успаміны людзей: сведкаў калектывізацыі, удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, дзятэй, якія перажылі гады ваеннага ліхалецця. За стаўца толькі шкадаваць, што да відэочасты зварнуліся позна: многіх з аднаўскаўцоў, каго хацелася б паслухаць, ужо няма сярод нас.

На жаль, гасцей у школе, хто б мог далучыцца да багатай скарбонкі мясцовай гістарычнай памяці, бывае не так многа. І таму следальты скарысталі іншы варыянт далучэння да сваёй спадчыны шырокага кола цікаўных краязнаўцаў. Кніга «Маленькія хронікі Вялікага Сяла» мае ўсяго два асобнікі. Першы з іх — музейны экспанат, каштоўнасць якога не толькі ў змесце, а і ў тым, што кніга зроблена ўручную мастаком Наталляй Ермаловіч і майстрам Андрэем Мартынюком. Другі экзэмпляр — таксама ручной работы — бібліятэчны варыянт.

Многія са школьных выхаванцаў, нібы глыбі, разліцеліся па свеце, але птакі звязаны сваімі каранямі з вёскай, дзе ўсёядомлі сябе беларусамі. У гэтым яны прызнаюцца яшчэ і яшчэ раз, завітаваючы да роднага парoga.

Адно толькі сумна, што ў сучаснай школе з найлепшымі традыцыямі ўсё менш чуваць дзятчына галасы. А так хочацца, каб квітнела школа, жыла вёска — Вялікае Сяло!

Алена СТЕЛЬМАХ. Здымкі з архіва школынага музея.